

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

КОРУНЧАК ЛАРИСА АНАТОЛІЇВНА

УДК [340.114+340.115]:001.8

**ГЕНЕЗА ТА ЕВОЛЮЦІЯ ДЖЕРЕЛ ПРАВА:
СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД**

12.00.01 «Теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2019

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі теорії і філософії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор **Петришин Олександр Віталійович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри теорії і філософії права, дійсний член (академік) НАПрН України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Наливайко Лариса Романівна**, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проректор;

кандидат юридичних наук, доцент **Передерій Олександр Сергійович**, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету.

Захист відбудеться 13 червня 2019 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано «10» травня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Рівень актуальності теми дисертації обумовлений необхідністю переосмислення існуючих уявлень науковців щодо питань становлення й розвитку джерел права, відсутністю їх комплексного дослідження саме з використанням синергетичного підходу. Підвищує актуальність теми дисертації наявна доктринальна невизначеність співвідношення процесів організації і самоорганізації у дослідженні питань виникнення й еволюції джерел права. Не були предметом комплексного загальнотеоретичного дослідження і методологічні основи застосування синергетики в правовій науці загалом. Беручи до уваги актуальні тенденції щодо пошуку нових джерел права, дане загальнотеоретичне дослідження набуває додаткової актуальності, адже саме зміна вектору та використання нових підходів до дослідження юридично сталих конструкцій і розробок має не лише оновити понятійно-категоріальний апарат юридичної науки, переосмислити розроблені постулати, але й створити підґрунтя для подальших галузевих досліджень окремих сутнісних аспектів аналізованих в роботі джерел права з використанням інструментарію синергетики.

Окрім цього, актуальність даного дослідження обумовлена сучасною методологічною і теоретичною ситуацією в соціально-гуманітарних (у т.ч. і правових) науках, які розвиваються переважно в рамках лінійної парадигми, та зазвичай представляють соціальну еволюцію як моноваріантний і безальтернативний розвиток. Подібні уявлення про соціальну динаміку потребують змін. Постає гостра проблема адаптації до глобальних перетворень, формування оновленого світогляду, що відповідає сучасним викликам і здатний розширити можливості щодо розуміння різних правових явищ і процесів. Сьогодні інтерес правників до питань методології права має стійку тенденцію до зростання. Невипадково останніми роками проведено цілу низку наукових конференцій з питань методології права та держави, які дають змогу висвітлити актуальні проблеми державно-правового розвитку з урахуванням сучасного стану розвитку науки – філософії, соціології, політології, психології, нових напрямків та підходів, які розробляються цими науками.

Проблеми методології держави і права досліджували С.С. Алексєєв, А.Б. Венгеров, В.М. Горшенєв, С.І. Максимов, О.В. Петришин, М.І. Козюбра, Д.А. Керимов, В.С. Нерсєсянц, М.І. Панов, П.М. Рабінович, В.М. Сирих, І.Л. Чєстнов, Р. Циппеліус та ін. Що ж стосується синергетичного підходу, то спеціалізованої наукової літератури з цієї теми достатньо, але майже всі джерела висвітлюють його з боку технічних чи природничих наук. Публікації, які стосуються можливості застосування синергетики в правовій сфері, на початку ХХІ століття були практично відсутні.

Виключення складала роботи А.Б. Венгерова, Ю.Ю. Ветютнева, В.О. Груніної, В.В. Залесьського, Є.В. Кірдяшова, К.В. Шундікова, В.В. Шишкіна. У останні роки дослідженню особливостей застосування синергетики в правовій сфері присвятили свої праці О.М. Джужа, Ю.Ю. Орлов, О.Ю. Орлова, І.С. Кривцова, І.С. Маїк. Синергетичний підхід у методології дослідження механізму цивільних прав і обов'язків використовували В.Я. Погребняк, В.Л. Яроцький. У той же час, комплексні дослідження, які стосуються можливості використання синергетичного підходу при вивченні джерел права, не проводились.

Значна частина ідей, що викладені в дисертаційному дослідженні, розроблена завдяки роботам засновників синергетики Г.Хакена та І.Р. Пригожина, чий науковий інтереси поступово змістились в сторону соціальних наук.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана на кафедрі теорії і філософії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Проблематика дисертаційного дослідження відповідає науковому напрямку, що розробляє кафедра теорії і філософії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах державної комплексної цільової програми «Теоретичні проблеми розвитку державотворчих процесів та правової системи України» (державна реєстрація №0111U000969). Тему дисертаційного дослідження було затверджено на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол засідання №8 від 18 березня 2011 р.).

Мета й завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в розкритті особливостей синергетичного підходу, його специфіки у висвітленні державно-правових явищ, насамперед, джерел права, їх генези й еволюції.

Відповідно до поставленої мети в роботі вирішувались такі завдання:

- обґрунтувати можливості застосування синергетичного підходу й подальшого вдосконалення методології юриспруденції, зокрема, у дослідженні джерел права;
- розкрити роль соціальних факторів у процесі відбору правових інновацій;
- з'ясувати механізм формування й легітимації джерел права з позицій синергетичного методу;
- визначити співвідношення організації і самоорганізації в процесі виникнення й становлення джерел права;
- уточнити низку базових положень щодо розуміння джерел права за допомогою синергетичного підходу.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що супроводжують процес формування й використання джерел права в процесі правового регулювання.

Предметом дослідження є джерела права, їх формування, розвиток і особливості з точки зору синергетики.

Методи дослідження. Особлива роль при виконанні роботи належить синергетичному й системному методам, які розглядають будь-яке явище реального світу як здатну до самоорганізації, складну, відкриту й нелінійну систему, що складається з окремих елементів, між якими існує взаємозв'язок (структура).

За допомогою історичного й логічного підходів з'ясовано історико-теоретичні аспекти становлення й розвитку джерел права й досліджено логічні й фундаментальні закономірності цього розвитку. Герменевтичний підхід використовувався у ході тлумачення та інтерпретації різних юридичних текстів, що містяться в джерелах права, правових доктрин, а також наукових гіпотез і концепцій вчених. Для розкриття сутності природного й позитивного права крізь призму цінностей використано аксіологічний підхід. На базі загального філософського (діалектичного) методу пізнання використано також ряд спеціальних методів (метод моделювання, формально-юридичний метод, порівняльний метод). У ході дослідження проблеми правоутворення діалектичну трактовку про загальний зв'язок і залежність явищ дійсності було доповнено синергетичною інтерпретацією розвитку як безперервного процесу чергування порядку й хаосу, а також як самоорганізації складної системи, що відбувається спонтанно у біфуркаційних станах під впливом мікро- та макрофлуктуацій. Також під час дослідження застосовано інституціональний, структурно-функціональний методологічні підходи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці монографічним дослідженням, присвяченим визначенню джерел права з точки зору синергетичного підходу. У дисертаційній роботі сформульовано й обґрунтовано нижченаведені наукові положення, які виносяться на захист:

уперше:

- виокремлено етапи дослідження правових явищ за допомогою синергетичного підходу, серед яких: 1) визначення області дослідження, тобто виявлення правових явищ, які можуть бути вивчені за допомогою синергетики; 2) акцентування уваги на основних положеннях синергетичного методу, його поняттях та категоріях, що становлять базис синергетичної методології; 3) аналіз вже існуючих у правовій науці положень, теорій щодо досліджуваного явища; 4) безпосереднє дослідження правового явища за допомогою синергетичної методології, який включає момент якісного перетворення попереднього юридичного знання й подальше кількісне зростання юридичного знання, отриманого із застосуванням синергетичного підходу;

- доведено, що на превалювання в країні того чи іншого джерела права здійснюють вплив різноманітні соціальні фактори; відповідно, вибір того чи іншого джерела права як пріоритетного виступає як один із синергетичних факторів, оскільки слугує показником

співвідношення рівня організації держави й самоорганізації соціуму. Кожна система (у т.ч. – держава) обирає для себе найбільш прийнятну форму регулювання суспільних відносин, яка найкраще знижує рівень ентропії в системі, вимагає менше затрат, тобто викликає менше збурень, і, відповідно, легше сприймається суспільством;

- обґрунтовано, що рівень самоорганізації в різних джерелах права є різним, відповідно, принципи синергетики діють у них неоднаково. Найбільший ступінь самоорганізації має правовий звичай, далі слідують судовий прецедент, нормативно-правовий договір, нормативно-правовий акт. Рівень самоорганізації у джерелах права зумовлений процесом створення цього джерела, а також пов'язаний із правопорядком країни;

- за допомогою синергетичного підходу виділено наступні особливості джерел права: 1) джерело права являє собою сукупність норм, які створюються державою чи суспільством для компенсації внутрішніх напружень у державно-соціальній сфері; 2) елементи джерела права емерджентно пов'язані й узгоджені між собою; 3) відсоткове співвідношення рівня організації і самоорганізації в різних джерелах права є різним, що обумовлено соціальними факторами; 4) набуття статусу «джерела права» відбувається через санкціонування державою включених до нього норм, тобто через активацію організаційного показника в ході правоутворення;

- за допомогою синергетичного методу сформульовано авторське визначення джерела права як сукупності норм права, створюваних державою чи безпосередньо суспільством, з різним відсотковим співвідношенням рівня організації і самоорганізації, зумовленим соціальними факторами; об'єднаних у цілісну систему емерджентно взаємопов'язаних і узгоджених між собою елементів, санкціонованих державою й покликаних компенсувати внутрішні напруження в державно-соціальній сфері;

- на підставі аналізу постійно присутньої, неодмінної наявності певного співвідношення між процесами організації і самоорганізації в регулюванні за допомогою джерел права відносин, що виникають, висунуто гіпотезу про існування специфічного, комплексного утворення – державно-суспільного континууму, який безпосередньо регулює всі без винятку відносини, що в ньому виникають;

- обґрунтовано розуміння процесу виникнення різних правових явищ за допомогою принципів синергетики: які чинники можуть вплинути на цей процес, як передбачити ймовірні варіанти поведінки системи (соціуму), механізм введення й дії норм права, можливість використання певних правових норм у цій системі;

удосконалено:

- положення щодо розуміння права, будь-якого правового явища, як складної, нерівноважної, відкритої, нелінійної, динамічної системи, у дослідженні якої за допомогою

синергетичного методу насамперед необхідно звертати увагу на характер системних зв'язків між її елементами;

- розуміння звичаю як найкращого варіанту виходу із проблемної ситуації, яка виникає в соціумі, оскільки цей шлях потребує від суспільства менше зусиль для подолання проблеми (зменшення рівня ентропії в системі) і, водночас, є найбільш ефективним для розв'язання проблемної ситуації, оскільки створюється безпосередньо самим суспільством;

- положення про формування правового звичаю. Зокрема, виділено наступні етапи: 1) виникнення в суспільстві ситуації, через яку постає необхідність створення нової норми; 2) створення суспільством норми, яка може врегулювати цю ситуацію; 3) багаторазове застосування цієї норми, сприйняття її суспільством, як найбільш прийнятної і обов'язкової; 4) санкціонування норми державою;

- теоретичні положення щодо проблеми «відставання» норми закону (нормативно-правових актів) від розвитку суспільних відносин доповнено встановленням причини такого відставання - дискретності закону (в широкому розумінні) й безперервності розвитку суспільних відносин;

набули подальшого розвитку:

- наукові розробки про необхідність дослідження правової системи в сукупності з іншими підсистемами соціуму: економічною, політичною, ідеологічною та ін., оскільки вони мають тісні зв'язки з правовою системою і чинять на неї істотний вплив;

- пропозиції щодо доцільності використання різноманітних підходів у дослідженні правових явищ. Зіставлення та інтеграція знань, набутих на основі різних підходів, здатні забезпечити всебічність і зумовлену цим повноту наукового дослідження, тому збагачує науку й підвищує цінність її висновків.

Практичне значення одержаних результатів. Положення й висновки цього загальнотеоретичного дослідження можуть бути використані:

у науково-дослідній сфері – у процесі доповнення й розвитку теорії держави та права в частині, яка стосується методології дослідження, поняття, суті джерел права, питань їх генезису й удосконалення. Вивчення на основі синергетичного підходу проблем пізнання й розуміння джерел права, механізму їх формування й легітимації, факторів правоутворення розкриває важливий аспект сучасної теоретичної науки, пропонує нове осмислення місця й ролі джерел права в суспільних відносинах, привертає увагу до окремих перспективних напрямків наукових досліджень, орієнтує на їхню подальшу розробку;

у законодавчій діяльності - для підвищення ефективності правового регулювання й правотворчої діяльності, удосконалення чинного законодавства;

у правозастосовній діяльності - для подолання негативних біфуркацій в суспільстві й прийняття заходів з оптимальним співвідношенням рівня організації і самоорганізації;

у навчальному процесі – в ході викладання дисципліни «Загальна теорія держави та права», у підготовці лекцій і навчальних посібників з даної проблематики, у написанні студентами рефератів, доповідей, курсових і дипломних робіт.

Апробація результатів дисертації. Підсумки дослідження в цілому, окремі його аспекти й висновки було оприлюднено дисертантом на дев'яти науково-практичних конференціях, серед яких: 11-а Міжнародна міждисциплінарна науково-практична конференція «Сучасні проблеми науки та освіти» (Ялта, 29 квітня – 9 травня 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток правової держави і громадянського суспільства в Україні: проблеми теорії і практики» (Херсон, 17-18 листопада 2011 р.); Міжнародна наукова конференція «Десяті осінні юридичні читання. Актуальні проблеми юридичної науки» (м.Хмельницький, 18-19 листопада 2011 р.); III-я Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми правової системи України» (Київ, 24 листопада 2011 р.); Восьма Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Україна наукова» (Київ, 21-23 грудня 2011 р.); Третья Международная научно-практическая конференция «Формирование современной науки» (Донецк, 15-17 сентября 2012 г.); Міжнародна науково-практична конференція «Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті» (Дніпро, 4-5 листопада 2016 р.); IV (VIII) Міжнародна науково-практична конференція «Ціннісний вимір політичної діяльності» (Херсон, 23-24 червня 2017 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні» (Херсон, 05-06 жовтня, 2018 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані в науковому дослідженні, знайшли відображення у восьми статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях України, у двох статтях, опублікованих у наукових періодичних виданнях іншої держави, й у тезах дев'яти доповідей на вказаних науково-практичних конференціях.

Структура й обсяг дисертації зумовлена поставленою метою і завданнями дослідження і складається зі вступу, 2 розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і 1 додатку. Загальний обсяг роботи становить 183 сторінки, з яких основний текст складає 163 сторінки, список використаних джерел міститься на 17 сторінках і налічує 172 найменування. Додаток до дисертації розміщений на 3 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими програмами, планами й темами, сформульовано мету й завдання дослідження, виокремлено його об'єкт і

предмет, розкрито функціональні можливості застосовуваних у роботі методів, визначено її теоретико-методологічну й емпіричну базу, вказано на положення наукової новизни отриманих результатів, сформульовано практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо апробації матеріалів дисертації і публікацій автора, зазначено структуру й обсяг наукової роботи.

Розділ 1 «Синергетика як міждисциплінарний напрям методології права» складається з чотирьох підрозділів, у яких розкриваються основні положення синергетичного методу, методологічні основи його застосування в правовій науці, вплив соціальних факторів на відбір правових інновацій, а також механізм формування й легітимізації джерел права.

У підрозділі 1.1 «Основні положення синергетичного методу» проведено аналіз основних підходів до дослідження держави і права й виокремлено синергетику й синергетичний підхід як ключовий метод забезпечення міждисциплінарного характеру даного дослідження. У підрозділі розкривається плюралізм думок щодо сутності синергетики, деталізуються сім основних принципів синергетики: гомеостаз, ієрархічність, нелінійність, незамкнутість (відкритість), нестійкість, динамічна ієрархічність і спостерігаємість.

Зроблено висновок, що найсприятливіші умови для розвитку науки створює не моністичний підхід з однієї позиції, а плюралізм підходів, який спирається на визнання не тільки можливості, а й доцільності використання декількох (багатьох) шляхів до пізнання істини. Зіставлення й інтеграція знань, набутих на основі різних підходів – матеріалістичного й ідеалістичного, діалектичного й синергетичного, інших методологічних підходів, - здатні забезпечити всебічність і зумовлену цим повноту наукового дослідження, а тому збагачує науку й підвищує цінність її висновків.

У підрозділі 1.2 «Методологічні основи застосування синергетики в правовій науці» обґрунтовано позицію автора про те, що досліджувати особливості застосування синергетичного методу в правовій науці доцільно починати з позицій теорії держави та права, оскільки: 1) теорія держави та права є фундаментальною юридичною наукою; містить положення, які утворюють теоретичну й методологічну базу (фундамент) юриспруденції; об'єднує юридичні науки в єдину, цілісну, внутрішньо узгоджену систему; 2) за своєю сутністю теорія держави та права є наукою методологічною. Загальні закономірності, вироблені теорією держави та права, використовуються іншими юридичними науками, як методологічні орієнтири у дослідженні останніми власного предмета й вирішенні своїх завдань. Методологічну роль виконує і єдиний для всієї юриспруденції понятійний апарат, який розробляється загальною теорією держави та права; 3) у процесі досягнення своїх наукових цілей теорія держави та права взаємодіє з іншими суспільними науками й сферами знань, такими як філософія й соціологія права, політологія, психологія та ін. І тут слід звернути увагу, що однією з основних характеристик синергетичного підходу є саме міждисциплінарність; 4) теорія держави та права досліджує державу і право в їх єдності,

взаємозв'язку й взаємодії – саме з таких позицій пропонує нам розглядати навколишні явища синергетика; 5) сформульовані теорією держави та права наукові закони, концептуальні положення, принципи призначені, як правило, для їх загального застосування всіма юридичними науками чи їх більшістю. Синергетика також шукає спільне в різних системах.

У підрозділі 1.3 «Вплив соціальних факторів на відбір правових інновацій» проведено аналіз правоутворення як явища, виділено два аспекти щодо його розгляду: державний та соціальний; проведено аналіз взаємодії права з іншими компонентами соціальної дійсності (економікою, політикою, ідеологією та ін.); досліджено роль моралі й релігії в процесі відбору правових інновацій.

Підсумовано, що особливе значення застосування синергетичного підходу має при дослідженні джерел права, оскільки він дає можливість зрозуміти як саме проходить відбір юридично значимої інновації, хто здійснює цей відбір, наскільки можливий прогноз його результату. Відмічається, що рівень самоорганізації в різних джерелах права (у нормативно-правовому акті, судовому прецеденті, правовому звичаї та ін.) є різним, тому принципи синергетики діють у них різною мірою. Виходячи з цього, у дослідженні джерел права за допомогою синергетичного методу в першу чергу необхідно визначитися, в яких межах проявляється самоорганізація у досліджуваному правовому явищі.

У підрозділі 1.4 «Механізм формування й легітимації джерел права» здійснено доктринальне тлумачення й розкрито плюралізм думок щодо розуміння терміну «джерело» (форма) права; на підставі проведеного аналізу виділено його характерні особливості, що лягли в основу сформульованого авторського визначення джерела права з позицій синергетичного підходу, як сукупності норм права, створюваних державою чи безпосередньо суспільством, з різним відсотковим співвідношенням рівня організації і самоорганізації, зумовленим соціальними факторами; об'єднаних у цілісну систему емерджентно взаємопов'язаних й узгоджених між собою елементів, санкціонованих державою та покликаних компенсувати внутрішні напруження в державно-соціальній сфері.

Розділ 2 «Виникнення й становлення джерел права: співвідношення організації і самоорганізації» охоплює п'ять підрозділів, які дали змогу детально проаналізувати сутність і особливості таких джерел права, як правовий звичай, судовий прецедент, нормативно-правовий договір, нормативно-правовий акт і правова доктрина. У межах підрозділів розділу кожне з наведених джерел було досліджене з використанням синергетичного підходу, встановлено характерні особливості їх створення та еволюції, а також визначено співвідношення рівня організації та самоорганізації під час вказаних процесів.

У підрозділі 2.1 «Правовий звичай» досліджено правовий звичай як першу історичну форму (джерело) права; розкрито етапи формування правового звичаю; досліджено його види (*secundum*

legem, praeter legem й abversus legem); здійснено порівняльно-правове дослідження практики сучасного існування й застосування правового звичаю в країнах різних правових сімей; відображено роль правового звичаю як індикатора суспільної необхідності у вирішенні певних проблем всередині держави й соціуму.

У підрозділі 2.2 «Судовий прецедент» із використанням синергетичного методу проведено комплексне дослідження сутності й характеристик правового прецеденту (судового прецеденту); проаналізовано фактори, що впливали на виникнення доктрини прецеденту (stare decisis); здійснено періодизацію історії англійського права, як каталізатору даного джерела й відповідної доктрини; розкрито роль королівських суддів у процесі створення загального права; відображено сучасне становище щодо співвідношення прецеденту й закону в системі англійського права й наголошено на своєрідному перерозподілі ступенів організації і самоорганізації в сучасних країнах загального й континентального права.

У підрозділі 2.3 «Нормативно-правовий договір» досліджено генезу та еволюцію нормативно-правового договору як джерела (форми) права, розкрито різновиди договорів, принципи їх реалізації й формування; здійснено періодизацію історії становлення й розвитку договору як правового інституту; аргументовано, що розширення сфери застосування правових договорів у цілому являє собою прогресивне явище, адже у теоретичному й практичному плані це означає свідоме обмеження державної монополії в сфері національної правотворчості й включення в цей процес ряду інших, недержавних суб'єктів.

У підрозділі 2.4 «Нормативно-правовий акт» у рамках використання вибраних у дослідженні методів досліджено історію становлення закону як апогею форми регулювання суспільних відносин державою в країнах континентальної системи; проаналізовано представлену в доктрині фрактальну структуру ієрархії нормативно-правових актів України; відзначено, що ключовою рисою нормативно-правового акту є найбільший ступінь організації серед усіх джерел права; роз'яснено доктринальні підходи до розуміння феномену «відставання» закону від суспільних потреб (його ефективності і якості); надано ряд рекомендацій щодо оптимізації законодавчого процесу й зазначено типові помилки, що його супроводжують (копіювання іноземного досвіду, «підлаштування» скопійованих норм тощо).

У підрозділі 2.5 «Правова доктрина» за допомогою синергетичного підходу досліджено правову доктрину як джерело (форму) права у вітчизняній та зарубіжній науці й практиці; відображено різні підходи до розуміння й тлумачення поняття «правова доктрина»; розкрито характерні етапи механізму формування й дії правової доктрини; наголошено на важливості забезпечення зв'язку між правовою доктриною і юридичною спільнотою.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що полягає в розкритті особливостей синергетичного підходу, обґрунтуванні можливості його використання в ході дослідження державно-правових явищ, насамперед, джерел права, їх генези та еволюції.

Основні науково-теоретичні та практичні результати дослідження викладені в таких висновках.

1. У дослідженні правових явищ за допомогою синергетичного підходу необхідно виділити кілька етапів: 1) визначення області дослідження, тобто виявлення правових явищ, які можуть бути вивчені за допомогою синергетики; 2) акцентування уваги на основних положеннях синергетичного методу, його поняттях і категоріях, що становлять базис синергетичної методології; 3) аналіз вже існуючих у правовій науці положень, теорій щодо досліджуваного явища; 4) безпосереднє дослідження правового явища за допомогою синергетичної методології, яке включає момент якісного перетворення попереднього юридичного знання й подальше кількісне зростання юридичного знання, отриманого із застосуванням синергетичного підходу.

2. За допомогою синергетичного підходу досліджується насамперед характер системних зв'язків між елементами (складовими частинами) складних системних утворень. Витоки і зміст закономірностей функціонування й трансформації самоорганізованих систем потрібно шукати всередині системи, оскільки вони не задаються системі ззовні, а є продуктом її власної діяльності. Водночас, оскільки такі системи є відкритими, то причини, які змушують систему вийти зі стану рівноваги, зазвичай знаходяться ззовні й також мають бути враховані в ході проведення дослідження.

3. Правова система є підсистемою соціальної системи. Суспільні потреби призводять до утворення нових структур у правовій системі (правових норм, правових інституцій, правовідносин та ін.). Оскільки соціальна система містить у собі також й інші підсистеми - економічну, політичну, ідеологічну, які мають тісні зв'язки з правовою системою і чинять на неї істотний вплив, - то для виявлення й вивчення синергетичних закономірностей у правовій системі, передбачається необхідність розглядати її у комплексі з іншими підсистемами соціуму.

4. Рівень самоорганізації в різних джерелах права (у нормативно-правовому акті, судовому прецеденті, правовому звичаєві та ін.) є різним, тому принципи синергетики діють у них різною мірою. При застосуванні синергетичного методу у дослідженні джерел права в першу чергу слід визначитися, у яких межах виявляється самоорганізація в досліджуваному правовому явищі.

5. На превалювання в країні того чи іншого джерела права здійснюють вплив різноманітні соціальні фактори – історичні особливості даної державності, економічний і культурний розвиток;

темпи змін, що відбуваються в житті країни; ступінь стихійності чи, навпаки, раціональності самого правостворюючого процесу; особливості політичного режиму й форм правління. І вибір державою того чи іншого джерела права як домінуючого виступає одним із синергетичних факторів, оскільки слугує показником рівня організації держави й самоорганізації соціуму.

6. Із синергетичних позицій виділяються наступні особливості джерел права: 1) джерело права являє собою сукупність норм права, які створюються державою чи суспільством для компенсації внутрішніх напружень у державно-соціальній сфері; 2) елементи джерела права (норми права) емерджентно пов'язані й узгоджені між собою; 3) відсоткове співвідношення рівня організації і самоорганізації в різних джерелах права є різним, що обумовлено соціальними факторами; 4) набуття статусу «джерела права» відбувається через санкціонування державою включених до нього норм, тобто через активацію організаційного показника в процесі правоутворення.

7. Джерело права - сукупність норм права, створюваних державою чи безпосередньо суспільством, з різним відсотковим співвідношенням рівня організації і самоорганізації, зумовленим соціальними факторами; об'єднаних у цілісну систему емерджентно взаємопов'язаних і узгоджених між собою елементів, санкціонованих державою й покликаних компенсувати внутрішні напруження в державно-соціальній сфері.

8. Формування правового звичаю проходить у кілька етапів: 1) виникнення в суспільстві ситуації, через яку постає необхідність створення нової норми; 2) створення суспільством норми, яка може врегулювати цю ситуацію; 3) багаторазове застосування цієї норми, сприйняття її суспільством, як найбільш прийнятної і обов'язкової; 4) санкціонування норми державою. Три перші етапи у формуванні правового звичаю проходять за участю суспільства й лише на останньому етапі в цей процес вступає держава. Завдяки високому рівню самоорганізації створена таким чином норма буде найбільш прийнятною, зрозумілою й близькою суспільству, задовольняючи проблеми більшості населення.

9. Судовий прецедент має першочергове значення в країнах англосаксонської правової сім'ї, де норми права здебільшого створювались і створюються суддями у прийнятті судових рішень. Як суб'єкти правотворчості вони (судді) мають досить високий рівень самоорганізації, що обумовлений історичними й матеріальними причинами, корпоративною організованістю й солідарністю, законодавчо закріпленим «суддівським імунітетом», моральними факторами, які сприяють укріпленню й збереженню їхньої незалежності. Відповідно, у виникненні, розвитку й становленні створюваного ними джерела (форми) права (судового прецеденту) процеси самоорганізації превалюють над процесами організації (законодавчим регулюванням суспільних відносин державою).

10. Простежується залежність поширення договірної форми регулювання відносин від стану суспільства, в якому ці відносини виникли: чим сильніше позиції суспільства, тим більш затребуваною є договірна форма регулювання існуючих у ньому відносин. Дослідження виникнення й розвитку нормативно-правового договору як джерела (форми) права дозволяє сказати, що він широко застосовувався в якості регулятора суспільних відносин, коли регулювання цих відносин державою (явище організації) було досить проблематичним через слабкість самої державної влади. За таких обставин суспільство змушене було регулювати виникаючі відносини самостійно (на перший план виступають процеси самоорганізації).

11. Нормативно-правовий акт має найбільший ступінь організації серед усіх джерел права. З'являється він за умови досить сильної позиції держави, централізованої державної влади. Відсутність інших джерел права у регулюванні відносин у країні чи їхня незначна роль в цьому регулюванні може свідчити про наявність жорстких централізованих методів керування й недемократичний режим управління в державі. Прийняття нормативно-правового акта є досить складним процесом і потребує від свого творця певного рівня підготовки та орієнтування в ситуації, яка має бути врегульована. Слепе копіювання іноземного досвіду досить часто виявляється неефективним, оскільки при цьому не враховуються особливості національної системи, показників, які виступають у ролі аттракторів, що регулюють діяльність цієї системи і передбачають віяло можливих шляхів її розвитку.

12. Різноманітне співвідношення між процесами організації і самоорганізації в регулюванні виникаючих відносин передбачає використання різних джерел (форм) права. Саме співвідношення, у свою чергу, обумовлюється рядом соціальних факторів, у тому числі історичних, економічних, політичних та ін. Одночасно, неодмінна присутність такого співвідношення за будь-яких обставин і зміни, які постійно в ньому протікають й пов'язані з коливаннями рівня організації і самоорганізації в системі, є свідченням наявності стійкого зв'язку між процесами організації (регулювання суспільних відносин державою) і самоорганізації (регулювання суспільних відносин суспільством). Такий тісний зв'язок дає можливість припустити наявність специфічного, комплексного утворення - державно-суспільного континууму, який безпосередньо регулює всі без винятку відносини, що в ньому виникають, - і може слугувати предметом подальших досліджень.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Корунчак Л.А. Застосування деяких понять синергетики у вивченні системи та джерел права. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2011. №4. С.94-97.

2. Корунчак Л.А. Організація та самоорганізація в формуванні джерел права та правопорядку. *Наука і правоохорона*. Київ, 2011. №4. С.13-17.
3. Корунчак Л.А. Проблема використання синергетичного підходу при дослідженні правових явищ. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2011. №3. С.58-62.
4. Корунчак Л.А. Синергетические принципы бытия и становления в правовых явлениях. *Legea si viata*. Republica Moldova, 2013. №11/4. С.90-93.
5. Корунчак Л.А. Формування правового звичаю: історично-синергетичний погляд. *Право і суспільство*. Дніпропетровськ, 2013. №6. С.29-32.
6. Корунчак Л.А. Соціальні фактори утворення джерел права: синергетичний аспект. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2017. №3. С.50-53.
7. Корунчак Л.А. Нормативно-правовий акт: синергетичний аспект. *Юридичний бюлетень*. Одеса, 2017. №5. С.22-29.
8. Корунчак Л.А. Судовий прецедент: співвідношення організації та самоорганізації в становленні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Ужгород, 2018. №50. Том 1. С.23-26.
9. Корунчак Л.А. Нормативно-правовой договор: синергетические особенности. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*. Republica Moldova, 2018. №4(32). С. 11-14.
10. Корунчак Л.А. Джерела права: синергетичне бачення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Ужгород, 2018. №53. Том 1. С.31-34.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Корунчак Л.А. Синергетичний підхід в правових дослідженнях. *Сучасні проблеми науки та освіти*: матер. 11-ї Міжнарод. міждисциплінарної наук.-практ. конф. (Ялта, 29 квіт. – 9 трав. 2011 р.). Харків, 2011. С.193-194.
2. Корунчак Л.А. Джерело права: емерджентність в дослідженні елементів та цілісності. *Розвиток правової держави і громадянського суспільства в Україні : проблеми теорії і практики*: матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (Херсон, 17-18 листоп. 2011). Херсон, 2011. С. 24-25.
3. Корунчак Л.А. Поняття «випадковості» і можливості його використання в теорії права. *Актуальні проблеми юридичної науки*: матер. Міжнарод. наук. конф. «Десяті осінні юридичні читання» (м.Хмельницький, 18-19 листоп. 2011 р.): у 4 част. Частина перша. Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2011. С.74-76.
4. Корунчак Л.А. Механізми зменшення колізійності законодавства, як один із системозберігаючих факторів : синергетичний підхід. *Сучасні проблеми правової системи України*: матер. III Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2011 р.). Вип.3. Київ: Вид-во Європейського університету, 2011. С.79-80.

5. Корунчак Л.А. Самоорганізація в процесах створення джерел права: різноманітність прояву. *Україна наукова: матер. восьмої Міжнарод. наук.-практ. інтернет-конф.* (Київ, 21-23 груд. 2011 р.). Ч.9. URL: <http://intkonf.org/korunchak-la-samoorganizatsiya-v-protseah-stvorenniya-dzherel-prava-riznomanitnist-proyavu>. Київ, 2011. С.12-14.

6. Корунчак Л.А. Синергетична методологія: особливості застосування при дослідженні правових явищ. *Формирование современной науки: матер. третьей Международ. науч.-практ. конф.* (Донецк, 15-17 сент. 2012 г.). Донецк, Изд-во «Цифровая типография», 2012. С.55-57.

7. Корунчак Л.А. Соціальні фактори правоутворення. *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті: матер. Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Дніпро, 4-5 листоп. 2016 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2016. С.8-10.

8. Корунчак Л.А. Впровадження цінностей, як складова механізму компенсації внутрішніх напружень в системі. *Ціннісний вимір політичної діяльності: матер. IV (VIII) Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Херсон, 23-24 червня 2017 р.). Херсон: вид-во ПП Вишемирський В.С., 2017. С. 48-50.

9. Корунчак Л.А. Правова доктрина: синергетичний підхід. *Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* (Херсон, 05-06 жовтня, 2018 р.). С.15-18.

АНОТАЦІЯ

Корунчак Л.А. Генеза та еволюція джерел права: синергетичний підхід. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2019.

У роботі здійснено аналіз генези та еволюції джерел права з використанням синергетичної методології й розкрито питання її застосування в юридичній науці загалом.

На підставі проведеного дослідження сформульовано авторське визначення терміну «джерело права» та зроблено висновок, що різноманітне співвідношення між процесами організації і самоорганізації в регулюванні відносин, що виникають, передбачає використання різних джерел права. Одночасно, неодмінна присутність такого співвідношення за будь-яких обставин і зміни, які постійно протікають в ньому й пов'язані з коливаннями рівня організації і самоорганізації в системі, є свідченням наявності стійкого зв'язку між процесами організації (регулювання суспільних відносин державою) і самоорганізації (регулювання суспільних відносин суспільством).

Ключові слова: джерела права, нормативно-правовий акт, правовий звичай, судовий прецедент, нормативно-правовий договір, система права, правові норми, юридичний процес, методи дослідження, синергетичний підхід, синергетика, самоорганізація, випадковість.

АННОТАЦИЯ

Корунчак Л.А. Генезис и эволюция источников права: синергетический подход. - Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений». - Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2019.

В работе проводится анализ генезиса и эволюции источников права с использованием синергетической методологии и раскрываются вопросы ее применения в юридической науке в целом.

На основании проведенного исследования сформулировано авторское определение термина «источник права» и сделан вывод, что разнообразное соотношение между процессами организации и самоорганизации в регулировании возникающих отношений предполагает использование различных источников права. Одновременно, неперенное присутствие такого соотношения при любых обстоятельствах и постоянно протекающие в нем изменения, связанные с колебаниями уровня организации и самоорганизации в системе, является свидетельством наличия устойчивой связи между процессами организации (регулирования общественных отношений государством) и самоорганизации (регулирование общественных отношений обществом).

Ключевые слова: источники права, нормативно-правовой акт, правовой обычай, судебный прецедент, нормативный договор, система права, правовые нормы, юридический процесс, методы исследования, синергетический подход, синергетика, самоорганизация, случайность.

SUMMARY

Korunchak L.A. Genesis and evolution of sources of law: a synergistic approach. - Qualifying scientific work preserving manuscript rights.

Thesis for a degree of Candidate of Legal Sciences, specialty 12.00.01 «Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The paper analyzes the genesis and evolution of sources of law through synergistic method and reveals the issues of its application in legal science in general.

With the help of a synergistic approach, the nature of the systemic connections between the elements (constituent parts) of complex systemic formations is primarily investigated. The sources and essence of the patterns of functioning and transformation of self-organizing systems must be sought within the system, since they are not assigned to the system from the outside but are the product of its own activity.

We also note that the legal system acts as a subsystem of the social system. Social needs lead to the formation of new structures in the legal system (legal norms, legal institutions, legal relations, etc.). Since the social system also includes other subsystems - economic, political, ideological, which have close connections with the legal system and have a significant influence on it, in order to identify and study synergistic patterns in the legal system, it is necessary to consider it in conjunction with other subsystems of society.

The level of self-organization in different sources of law (in a regulatory legal act, judicial precedent, legal custom, etc.) varies, therefore, the principles of synergetics operate in them to varying degrees.

It has been established that the prevalence of a particular source of law in a particular state is influenced by various social factors - the historical characteristics of a given statehood, economic and cultural development; the pace of change taking place in the life of the country; the degree of spontaneity or, conversely, the rationality of the lawmaking process itself; features of the political regime and forms of government etc.

It is argued that the state chooses for itself the most acceptable form of regulation of social relations, which best reduces the level of entropy in the system, is more cost-effective, that is, causes less disturbances, and, accordingly, is more easily perceived by society.

Based on the study, the author's definition of the term «source of law» was formulated and the conclusion was drawn that the diverse relationship between the processes of organization and self-organization in regulating emerging relationships implies the use of various sources of law. At the same time, the indispensable presence of such a ratio under any circumstances and constantly changing changes in it related to fluctuations in the level of organization and self-organization in the system acts as evidence of the existence of a stable interrelation between the processes of organization (regulation of public relations by the state) and self-organization (regulation of social relations by the society itself).

Such a close relationship makes it possible to assume the existence of a specific, integrated construct - the state-public continuum, which directly governs all the relationships that arise in it, without exception, and can be the subject of further research.

Keywords: sources of law, normative legal act, legal custom (legal practice), judicial precedent (leading case), normative-legal agreement, system of law, legal norms, legal process, research methods, synergetic approach, synergetics, self-organization, fortuity.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Уварова О. О.

Підписано до друку 26.04.2019 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № ____

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77